

ستاره درخشان علم و ادب عصر سامانیان

دکتر سید محمد باقر کمال الدینی
استادیار دانشگاه پیام نور

چکیده

قرن چهارم هجری به سبب تحولات و پیشرفتهای علمی، ادبی، هنری، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی از بهترین دوره های تاریخی ایران و ماوراء النهر محسوب می شود و از این لحاظ باید این قرن را عصر سامانیان نامید. دولت سامانیان پس از طاهریان و صفاریان، سومین و آخرین دولت مقتدر ایرانی الاصل دوره اسلامی است که در مدتی کوتاه توانست شهرهای بسیاری را تحت قلمرو خود درآورد. سامانیان با درایت و سیاست بی نظیر خویش آداب و رسوم ایرانی بویژه زبان و ادب فارسی را در کنار آیین اسلام زنده نگهداشتند. بخارا - مرکز دولت سامانی - در این عهد، مهد علم و فرهنگ بود و علما و فضیلابی بسیاری را در خود پرورش داد و کتابخانه هایی داشت که تاریخ پس از آن عهد به یاد ندارد.

سامانیان که به استناد کتب تاریخی و تذکره ها به زیور فضل و کمال آراسته بودند، عنایت بیش از حدی به زبان و فرهنگ ملی خویش داشتند و در طول دوره حکومت خود چنان تأثیر عمیقی در زبان و فرهنگ بر جای گذاشتند که آثار آن هنوز باقی است. بسیاری از علما، شعرا و نویسندگان از ماوراء النهر و خراسان برخاستند و آثاری در زمینه های مختلف: علمی، فلسفی، ادبی، تاریخی، دینی و .. خلق کردند که نه تنها مورد استفاده مردم در آن زمان و مکان گردید، بلکه تا امروز مورد استفاده و محل مراجعه دانشمندان جهان است. آثاری همچون: دانشنامه شیخ الرئیس ابوعلی سینا، التفهیم ابوریحان بیرونی، شاهنامه حکیم فردوسی و ..

حجه الحق، شیخ الرئیس، ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا، فیلسوف، طبیب، نویسنده و وزیر مشهور، از جمله بزرگترین حکمای اسلام و جهان است که در عهد سامانی می زیست. این بزرگمرد عالم علم با تلاش و کوشش بسیار، میراث گرانبغی برای آیندگان باقی گذاشت که دانشمندان تا به امروز حتی از شمارش آثار او ناتوانند. پدرش عبدالله از اهل بلخ و از کارگزاران دولت سامانی بود که در عهد سلطنت نوح بن منصور به بخارا منتقل شد. ابن سینا در ۱۸ سالگی همه علوم را فراگرفت و از ۲۱ سالگی شروع به تألیف کرد. امروز تعداد دقیق آثار او معلوم نیست. آنچه مسلم است، این است که ابن سینا بیش از ۲۰۰ تألیف در زمینه های مختلف: شعر فارسی و عربی، عرفان، تفسیر، ریاضی، طب، علوم طبیعی، منطق، حکمت، فلسفه و .. دارد.

نگارنده این مقاله با استفاده از منابع متعدد و معتبر می کوشد ابن سینا را به عنوان دانشی مرد دوره طلایی سامانیان معرفی کند.

کلیدواژه:

ابن سینا. سامانیان. قرن چهارم. علم. ادب

مقدمه:

قرن چهارم عصر ضعف دستگاه حکومت عباسی و غلبه غلامان ترک و ایرانیان بر آن است. مقدمات غلبه غلامان ترک بر دستگاه حکومت عباسی از عهد خلافت المعتصم آغاز شد و بعد از او در عهد خلفایی که از اواسط قرن سوم به بعد می زیستند روز به روز بیشتر گردید. بر اثر تسلط ترکان و ضعف شدیدی که در دستگاه حکومت ایجاد گردیده بود ایرانیان از اواخر قرن سوم شروع به تهیه مقدمات استقلال خود کردند و تجزیه رسمی نواحی ایران از ممالک تابعه حکومت مرکزی اسلام از همین ایام آغاز شد چنانکه از اواسط قرن سوم تا آغاز قرن چهارم حکومت‌های نیرومند سادات طالبیه در مازندران و آل لیث در سیستان و قسمت بزرگی از ایران و آل سامان در ماوراء النهر بدید آمد و همین حکومتها هستند که در قرن چهارم با حکومت‌های دیگری که در آن قرن ظهور کردند بر ایران تسلط داشتند. (۱)

قرن چهارم همچنانکه از حیث علم و ادب اهمیت وافر دارد از لحاظ سیاسی هم در تاریخ ایران حائز اهمیت و ارزش است. زیرا این قرن زمان نتیجه گیری ایرانیان از قیامها و مجاهداتی است که قبلا انجام داده بودند و به همین سبب در تمام این قرن پادشاهان ایرانی بر نواحی مختلف ایران حکومت می کردند.

عصر طلایی سامانیان:

قرن چهارم هجری به سبب تحولات و پیشرفتهای علمی، ادبی، هنری، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی از بهترین دوره های تاریخی ایران و ماوراء النهر محسوب می شود و از این لحاظ باید این قرن را عصر طلایی تمدن اسلامی ایران و عصر سامانیان نامید. دولت سامانیان پس از طاهریان و صفاریان، سومین و آخرین دولت مقتدر ایرانی الاصل دوره اسلامی است که در مدتی کوتاه توانست شهرهای بسیاری را تحت قلمرو خود درآورد.

سامانیان در حمایت طاهریان نیرومند شدند لکن در مشرق حتی بیش از بیدار شدن حکومت طاهریان نیز در کار و تکاپو بودند. سامان نیای این دودمان گویا از بازماندگان سردار سامانی - بهراه چوبین - بود که از بزرگان خاندان فتودالی مهران بود که در تاریخ دوران اخیر ساسانیان بسیار موثر بود. سامان در زمان امویان اسلام آورد و بسرش اسد به نخستین خلفای عباسی خدمت کرد و چهار

بسرش از مامون به سبب کوشش در دفع رافع بن لیث باداش یافتند و به حکومت چهار شهر گماشته شدند. اما بایه گذار دولت

سامانیان اسماعیل بود که بعد از کشاکش و زد و خورد با نصر بر سر مالیات او را شکست داد و قدرت یافت. (۲)

سلطنت نصر اوج فرمانروایی سامانیان بود. زیرا در زمان او انجمنی از اختران درخشان دانشمندان و ادیبان در تحت حمایت او فراهم گشتند که از آن جمله وزیران او جیهانی و بلعمی بودند. نام دانشمندان و شاعرانی که در زمان سامانیان درخشیدند فهرستی مطول می شود که در جلد چهارم یتیمه الدهر ثعالبی به برخی از آنها اشاره شده است. دوره سامانیان نسبت به طاهریان از آن رو دارای اهمیت است که در این دوره فارسی بر عربی برتری یافت.

سامانیان با درایت و سیاست بی نظیر خویش آداب و رسوم ایرانی بویژه زبان و ادب فارسی را در کنار آیین اسلام زنده نگهداشتند. بخارا - مرکز دولت سامانی - در این عهد، مهد علم و فرهنگ بود و علما و فضایی بسیاری را در خود پرورش داد و کتابخانه هایی داشت که تاریخ پس از آن عهد به یاد ندارد.

سامانیان که به استناد کتب تاریخی و تذکره ها به زیور فضل و کمال آراسته بودند، عنایت بیش از حدی به زبان و فرهنگ ملی خویش داشتند و در طول دوره حکومت خود چنان تأثیر عمیقی در زبان و فرهنگ بر جای گذاشتند که آثار آن هنوز باقی است. بسیاری از علما، شعرا و نویسندگان از ماوراء النهر و خراسان برخاستند و آثاری در زمینه های مختلف: علمی، فلسفی، ادبی، تاریخی، دینی و .. خلق کردند که نه تنها مورد استفاده مردم در آن زمان و مکان گردید، بلکه تا امروز مورد استفاده و محل مراجعه دانشمندان جهان است. آثاری همچون: دانشنامه شیخ الرئیس ابوعلی سینا، التفهیم ابوریحان بیرونی، شاهنامه حکیم فردوسی و ..

ستاره درخشان ابن عصر:

این عصر از نظر تکامل علوم و ظهور علمای بزرگ یکی از مهمترین دوره های اسلامی محسوب می شود و در این دوره شاهد جریانهای مختلفی در عالم اسلامی نست به علوم خاصه کلام و فلسفه و فروع آن هستیم. در باره رواج علم در ایران در این دوره اطلاعات زیادی در کتابهای مختلف از چگونگی حال علما و علم در بلاد مهم از قبیل بخارا و نیشابور و ... وجود دارد. حاکمان ایرانی این عهد عموماً مردمی دانش دوست بودند با وزیرانی اهل علم. همچنین از خوشبختیهای علمای این عصر رواج کتب در شهرها و وجود کتابخانه های زیاد است. برخی از این کتابخانه ها مثل: بیت الحکمه در بغداد و عضدوالدوله در شیراز بسیار معروف بودند. یا اینکه گفته اند: ((در بخارا شاهان سامانی کتابخانه عظیمی داشتند حاوی انواع کتب که ابوعلی سینا از آن استفاده کرد. وی درباره این

کتابخانه گفته است که اتاقهای بسیار داشت و در هریک صندوقهایی از کتب بود. در اتاقی کتب عربی و شعر و در دیگری فقه و همچنین در هریک از اتاقها کتبی در یکی از ابواب علم موجود بود و من فهرست کتب اوائل را خواندم و به هرچه حاجت داشتم مراجعه کردم و کتابهایی دیدم که بسیاری از مردم اسم آنها را هم هرگز نشنیده بودند و من نیز قبل از این آنها را ندیده بودم و بعد از آن هم نیافتم (((۳)

این عصر دوره رشد علوم عقلی در تمدن اسلامی است. مجاهدات علمای ممالک اسلامی در قرنهای دوم و سوم برای نقل علوم عقلی به زبان عربی اگر چه کوششی مداوم و مفید بوده لکن بیشتر حکم مقدمه برای ظهور واقعی علمای بزرگ تمدن اسلامی در قرن چهارم داشته است. تا دوره ای که ابن سینا شروع به تحصیلات و مطالعات خود می کرد یعنی تا اواخر قرن چهارم هنوز بیشتر کتب تحصیلی متعلمان حکمت و فنون مختلف علمی عبارت بوده است از ترجمه هایی که از آثار علمای آتن و اسکندریه یا شارحان آنان به زبان عربی صورت گرفته و یا تالیفاتی که در ابواب علوم اوائل شده بود.

حجه الحق، شیخ الرئیس، ابوعلی حسین بن عبدالله بن سینا، فیلسوف، طبیب، نویسنده و وزیر مشهور، از جمله بزرگترین حکمای اسلام و جهان است که در عهد سامانی می زیست. این بزرگمرد عالم علم با تلاش و کوشش بسیار، میراث گرانقدری برای آیندگان باقی گذاشت که دانشمندان تا به امروز حتی از شمارش آثار او ناتوانند. پدرش عبدالله از اهل بلخ و از کارگزاران دولت سامانی بود که در عهد سلطنت نوح بن منصور به بخارا منتقل شد. ابن سینا در ۱۸ سالگی همه علوم را فراگرفت و از ۲۱ سالگی شروع به تألیف کرد. او نه تنها در علوم مهارت داشت بلکه مقام ادبی او نیز در فارسی و عربی از دیرباز مورد توجه و دقت بوده است. قدرت او در زبان عربی و مهارت بی نظیرش در بیان مقصود باعث روشنی نثر او در همه زمینه های مختلف علمی شده است.

علاوه بر این ابن سینا در حوزه شعر و شاعری نیز دستی داشت و اشعاری به تازی و فارسی از خود به یادگار گذاشته است. از جمله آثار منظوم او منظومه هایی است که در مسائل علمی ساخته است و نیز چند قطعه و رباعی و قصیده به فارسی و عربی دارد که در تذکره ها ذکر شده اند. اشعار فارسی منسوب به ابن سینا ۲۲ قطعه و رباعی است که مجموعاً ۶۵ بیت است. لکن اشعار عربی او از فارسی بیشتر و شامل: قصیده عینیه و ۶ قصیده دیگر است که قصیده عینیه روحیه او بسیار معروف و مشهور است به طوری که شروع متعددی بر آن نوشته اند.

مجموع آثار ابن سینا حدود ۲۳۸ کتاب و رساله است که بیشتر آنها به چاپ رسیده اند و حتی به زبانهای دیگر نیز ترجمه شده اند. برخی از مهمترین آثار او به شرح زیر هستند: الانصاف - الاشارات و التنبیها - التعليقات - رساله الحدود - الحکمه العروضية -

الحکمه المشرقیه - شفا - عیون الحکمه - المباحثات - النجاه - احوال النفس و ... در زمینه های مختلف عرفان، تفسیر، ریاضی، طب، علوم طبیعی، منطق، حکمت، فلسفه و .. (۴)

او در جمیع ابواب حکمت نظری و عملی دارای تالیف و نظریات مهم است. منظور غایی از حکمت عملی در نظر او وصول به خیر است و نتیجه نهایی از حکمت نظری رسیدن به حقیقت احوال اعیان موجودات. ابن سینا در تمام این مباحث دنباله کارهای ارسطو را گرفته و کوشیده است که مسائل مورد بحث و مذاکره او را به میان آورد.

یکی دیگر از کارهای بزرگ ابن سینا تربیت شاگردانی است که هر یک از بزرگترین علمای آن روز به حساب می آیند. شاگردانی همچون: ابو عبید جوزجانی _ ابوالحسن بهمنیار _ ابومنصور اصفهانی _ ابوعبدالله معصومی _ و ...

منابع و مأخذ:

- (۱) تاریخ ادبیات در ایران (ج ۱)، ذبیح الله صفا، انتشارات فردوس، تهران ۱۳۷۸ (چاپ ۱۵)، ص ۱۹۸
- (۲) عصر زرین فرهنگ ایران، ریچارد ن. فرای، ترجمه مسعود رجب نیا، انتشارات سروش، تهران ۱۳۷۵ (چاپ ۳)، صص ۲۱۹-۲۱۷
- (۳) طبقات الاطباء (ج ۲)، ابن ابی اصیبعه، چاپ مصر، ص ۴
- (۴) برگرفته از تاریخ ادبیات در ایران (ج ۱)، ذبیح الله صفا، صص ۱۵-۳۱۴